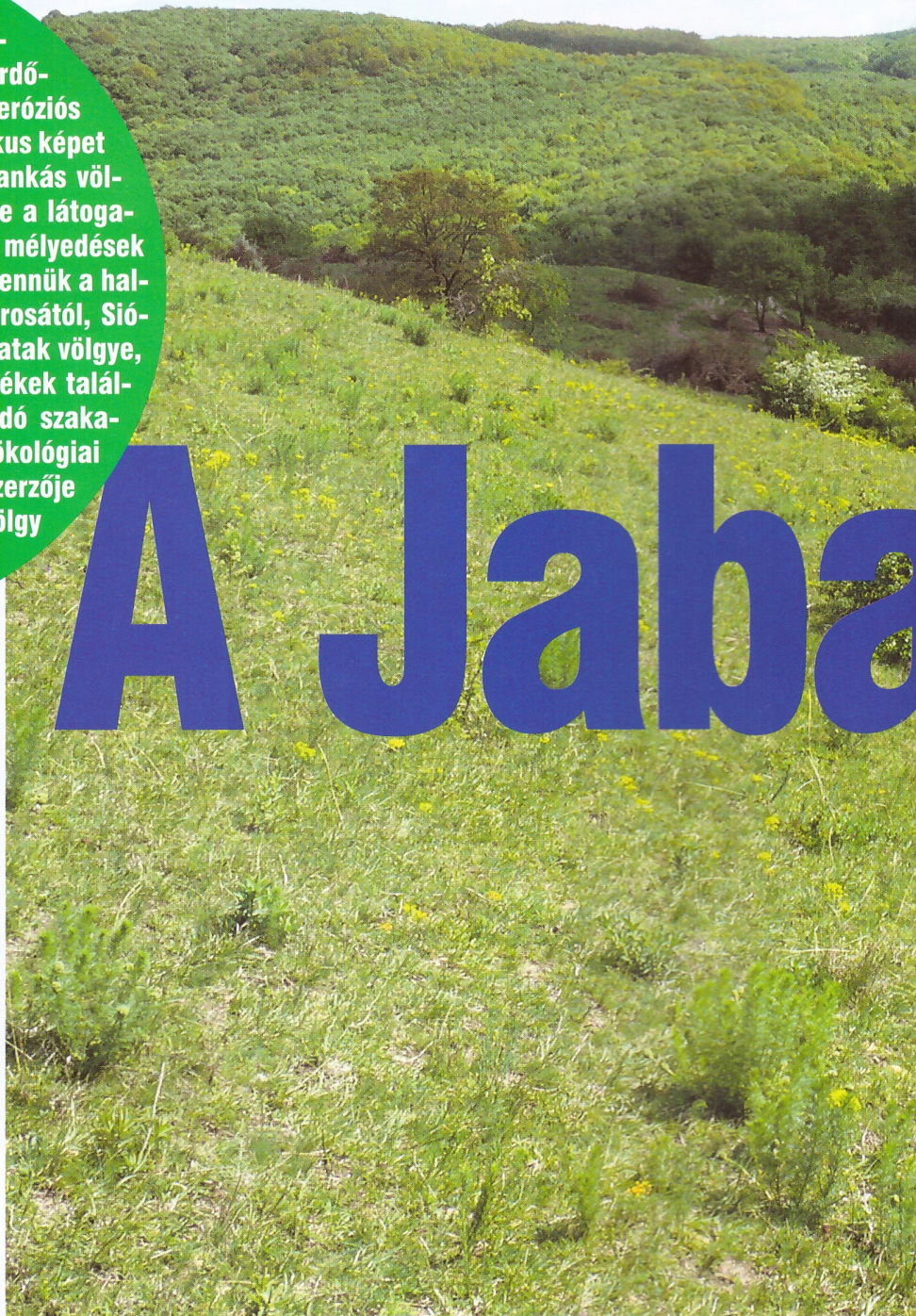

A Balaton déli partjára támaszkodó dimbes-dombos Külső-Somogy kiterjedtebb erdőfoltjaival, a tájat felszabdalo, szűk eróziós völgyeivel sokarcú, de mégis harmonikus képet mutat. Szelíd magaslattal simulnak a lankás völgyekhez, további felfedezésre ösztönözve a látogatót. A dombokat elválasztó, szurdokszerű mélyedések gyakran annyira szűkek, hogy alig fér el bennük a halank csörgedező vízfolyás. Ilyen a tó fővárosától, Siófoktól alig 10 kilométerre húzódó Jaba-patak völgye, amely természeti szépségén túl flóraidékek találkozóhelye. A Ságvári-domboknál húzódó szakasza az Európai Unió Natura-2000 ökológiai hálózatának része lett. Cikkünk szerzője friss kutatásai alapján a patak völgy természeti értékeiből kínál ízelítőt.

Külső-Somogy északi részén, a Balaton medencéjétől alig 10 kilométerre húzódik a Jaba-patak völgye, amely pusztaszemesi forrásától az Ádánd határában levő torkolatáig négy település – Bálványos, Sérsekszőlős, Lulla és Ságvár – határát érinti. A patak vízgyűjtő területének geomorfológiai felépítését nagyrészt aszimmetrikus, északi irányban meredeken leszakadó, dél felé hosszan elnyúló dombhátak határozzák meg. A Jaba a legészakibb és egyben a legrövidebb a keresztirányú völgyekben folyó vizek közül, tőle délebbre befogadója, a Kis-Koppány, majd a Koppány, végül a Kapos következik. A vidék legjellemzőbb alapkőzete a típusos lösz, valamint a pannóniai homokkal rétegzett lösz, amelyek az éghajlati viszonyokkal együtt alapvetően meghatározzák a növényvilág arculatát is.

Az egykor főleg cseres-tölgyes, illetve ezüsthársas-gyertyános-tölgyes erdőkkel borított tájon a nagyon korán megtelepedő ember jelenlétéről tanúskodnak a Ságváron előkerült őskőkori leletek. A régészek rénszarvasvadász-csoport mintegy tizenkilencezer éves eszközeit és kunyhómaradványait tárták fel. A bronzkortól már gyakorlatilag folyamatosan lakott volt a vidék, amit a helyi flóra nagymértékű változása követett. A római időkben erre haladt a Sió torkolatától induló, a Ságvárt (Tricciana) Táccal (Gorsium) és Aquincummal összekötő, fontos útvonal.

Ezekben az évszázadokban is folytatódott az erdők fokozatos visszahúzódása, helyükön szántóföldek, legelők, kaszálók, szőlő- és gyümölcsöskertek jelentek meg, és a táj idővel löszös kultúrterületté alakult át. A vidék arculatában újabb, számottevő beavatkozás következett be fő vízfolyásának, a Jaba-pataknak a múlt század közepén végzett szabályozásával. A patakot kísérő nedves élőhelyek nagyrészt áldozataul estek a beavatkozásnak, és ezt felgyorsította a talajművelés. Néhol maradt még kisebb-nagyobb nádas, magassásos, mocsárréti

A Jaba

A tavasi hérics errefelé még tömeges

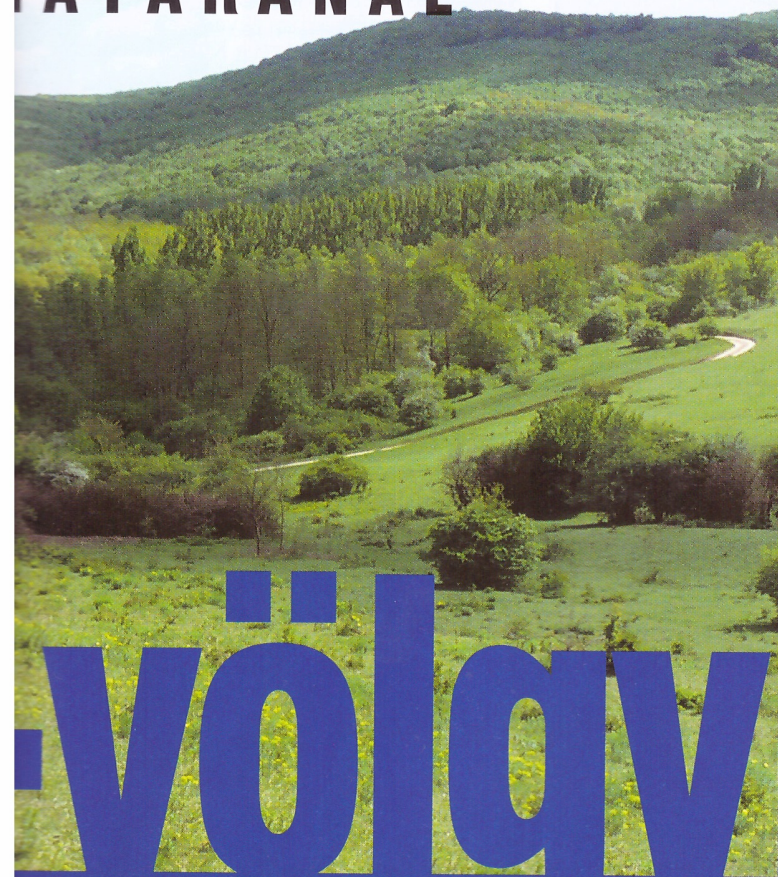

és nedves réti állomány, valamint patakkísérő magaskórós. Az utóbbiban két védett faj fordul elő, a hazánkban nem őshonos, adventív *örménygyökér* és a *mocsári csorbóka*.

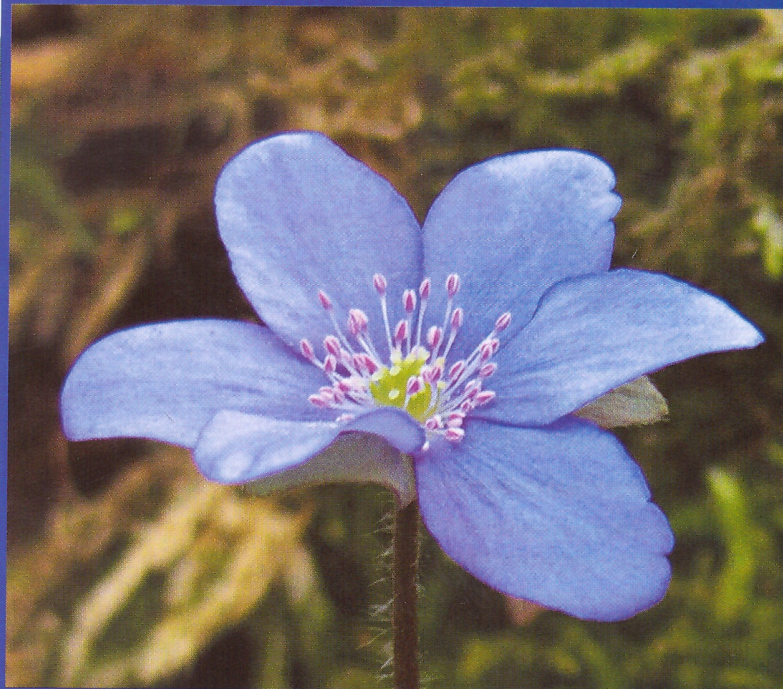
A Jaba-völgy elsősorban növényföldrajz szempontból értékes, mert három flóraidél határán található sokszínű növényvilággal. Bár területe még a Dél-Dunántúlt magában foglaló Praeillyricumhoz tartozik, torkolatától néhány kilométerre már az alföldi Eupannoni cum kezdődik, míg a Dunántúli-középhegy séget felőlelő Bakonyicumtól csak a Balaton választja el.

Növényvilága jól tükrözi mindezek következményeit. Éppúgy megtalálhatók itt a Dél

IATÁRÁNÁL

völgy

Büккеlegyes
erdőkben tavasszal
virít
a májvirág

A tarka kosbor
puszta-
réte-
k májushban nyíló
növénye

Füves lejtőkön él
a kisvirágú csüdfű

A sömörös kosbor
igen érzékeny
a környezeti
változásokra

Dunántúl jellegzetes ezüst hársas-gyertyános-tölgyesei, mint a Balaton-felvidéki flóra tipikus, szubmediterrán molyhos-tölgyes szálerdei, vagy a leginkább az Alföldre jellemző erdőssztyep- és löszvegetáció képviselői. Ez a hármas jelleg Ságvár határában jelenik meg a legjobban, ahol élőhelyeik egymás közvetlen szomszédságában figyelhetők meg.

MELEGKEDVELŐ EZÜSTHÁRSASOK

A történelem előtti idők tölgyes erdeinek kisebb-nagyobb maradványai még mindig léteznek. A Jaba vidékének egyik legjelentősebb egybefüggő erdőállománya a Ságvár és Lulla között húzódó, legnagyobb részében ezüsthársas-gyertyános-tölgyes erdő. Jellegzetes állományalkotó fafajai a névadó *ezüst hárs*, a *kocsányos* és a *kocsánytalan tölgy*, a *csertölgy*, a *gyertyán*, a *mezei juhar* és a *bükk*. Az aljnövényzet fajgazdag kora tavaszi aszeptusában tömegesen virít az *odvas keltike*, és ugyancsak nagy számban fordul elő a szintén védett *illatos humyor* is. Ez utóbbinak a patak völgy a legészakibb ismert előfordulása hazánkban. A kora tavaszi aljnövényzet további védett fajai az Európai Közösségben védelem alá helyezett *hóvirág*, a *ligeti csillagvirág* és a *májvirág*. Az utóbbi faj magyar és tudományos nevét az egész évben megtalálható leveleinek alakja és színe után kapta. Nem védett, de jellegzetes faj a *bogláros szellőrózsa*, a *kis télizöld*, a *bársonyos* és az *orvosi tüdőfű* is.

A gyertyános-tölgyesek aljnövényzetének képe a lombfakadást követően sokat változik. A lombkorona fokozatos záródása miatt mind kevesebb napfény szűrődik be a talaj felszínére, és ez egyre inkább az árnyékban élő fajoknak kedvez. Ilyenkor virítanak a késő tavaszi fajok: *májusi gyöngyvirág*, *foltos kontyvirág*, *hagymás fogas-ír*, *szagos müge*, *széleslevelű* és *fürtös salamonpecsét*, valamint a *farkasszőlő*.

A Jaba-völgy gazdag mérsékelt övi orchideákban, azaz a kosborfélék családjába tartozó fajokban, amelyeknek mindegyike törvényi védelmet élvez hazánkban. A gyertyános-tölgyesek májusban virágzó jellegzetes faja a *bíboros kosbor*. Ez az egyik legtermetesebb, legfeltűnőbb hazai kosborfajunk, amely a zárt erdőknél kívül erdőszegélyekben, galagonya-kökény töviscserjésekben, száraz legelőkön és felhagyott szőlőkben is előfordul. A helyi erdők jellegzetes, májusi orchideája a *fehér madársisak* és a kevésbé feltűnő, sárgás-barnás színű, nem fotoszintetizáló *madárfészek* is. Május vége felé főleg az erdőszegélyeken találkozhatunk a feltűnő szépségű, szintén védett *tarka nőszirm* virágzó hajtásaival, mert a zárt erdőben élő példányai általában nem hoznak virágot.

Nyár elejére a lombkorona záródása teljesen válik, és már csak igen kevés szórt fényt enged be. Ilyen körülményekhez alkalmazkodott az orchideák egyik nemzetségének, a nőszőfűveknek a legtöbb faja. A Jaba menti gyertyános-tölgyesekben járva a *széleslevelű* és a *vörösbarna nőszőfűvel* találkozhatunk. A nyári aszeptus jellemző növényei a *csalánlevelű* és a *baracklevelű harangvirág*, az *erdei varázslófű*, a *szeplős szegfű*, az *erdei fejevirág*, a *zsidócsersznye*, a *borzas orbáncfű*, az *enyves zsálya* és az *osztrák ökörfarkkóró*.

SZUBMEDITERRÁN MOLYHOS-TÖLGYESEK

A népnyelv által Bögöcsének nevezett ságvári határrész északkeleti kitettséggű domboldala in alig néhány hektáros, szubmediterrán jel-

legű molyhos-tölgyes erdőfoltok, különösen értékes erdei élőhelyek húzódnak meg. Fajkészletük a Dunántúli-középhegység hasonló erdeivel mutat rokonságot. Az állományalkotó *molyhos tölgy* mellett a *virágos kóris*, a *csertölgy*, a *mezei juhar* és a *barkócafa*, míg az erdőszegélyben a molyhos-tölgyes bokorerdőket idéző *cserszőmörce* és *pukkanó dudafürt* jellemzi. Kitettségükből és viszonylag magasabb fekvésükből következő rosszabb vízellátottságuk miatt kora tavaszi aszeptusuk ugyan fajszegény, de a későbbiekben számos védett növényfajnak nyújtanak otthont.

A gyertyános-tölgyesekben bemutatott orchideafajok mellett élőhelyei a *kislevelű nőszőfűnek*, a *Müller-nőszőfűnek* és az 1990-es években a tudományra új fajként hazánkban leírt *Tallós-nőszőfűnek* is. Látványos, védett növényfajuk a tavasz végén virágzó *erdei borkóró*. Az aljnövényzet egyéb, nem védett fajai részben megegyeznek a gyertyános-tölgyesekével, és főleg szárazabb termőhelyi viszonyokat jelző fajok jelennek meg, mint például az *erdei* és a *kömagvű gyöngyköles*, az *erdei szálkaperje*, a *sárgás sás*, a *tejelő buvákfű*, a *fenyőspárga*, a *csomós* és az *olasz harangvirág*, a *nagyvirágú méhfű* és

az *erdei peremizs*. Akárcsak az ország sok más pontján, sajnos, ezekben az erdőkben és a környező száraz gyepekben egyaránt nagy természetvédelmi gondot okoz a Kínából behozott agresszívan terjeszkedő *bálványfa*.

ALFÖLDI PUSZTÁKRA EMLÉKEZTET

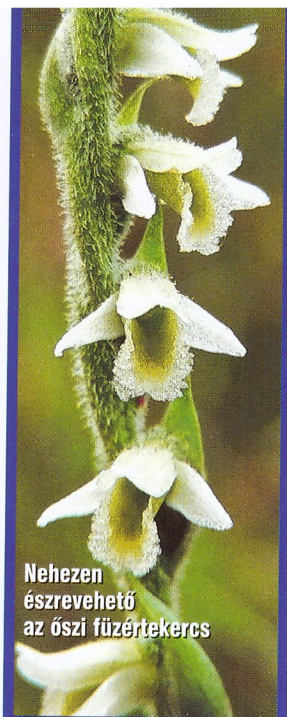
Országos szinten kiemelten veszélyeztetett élőhelyeink a löszgyepek, mert az elmúlt évszázadok során a folyamatos művelésbepontolás és beépítés nagyrészt már megsemmisítette eredeti állományait. A Jaba vidékén azonban még előfordulnak eredeti foltjaik, de többségük valószínűleg egykori erdőirtások helyén, másodlagosan alakult ki, és fennmaradásukról a juhászat gondoskodik. A legnagyobb löszpusztaréti-állományok a ritka és

védett fajokban bővelkedő Bögöcsén vannak de kisebbek a tájegység más pontjain is előfordulnak. Uralkodó pázsittűfajuk a *barázdált csenkesz*, de néhol nagyobb foltokat borít a *élesmosófű*, a *kunkorgó árvalányhaj* és a *fenyérfa* is. Helyenként a gyepekben egybefüggő állományokat alkotnak a legelők jellegzetes cserjéi az *egybibés galagonya* és a *kökény*, de jelen van hazánk őshonos fenyőféléje, a *közönséges boróka* is. Az utóbbi a bögöcsei legelők egy pontján nagyon látványos, összefüggő állományt „borókást” alkot.

Márciusban és április elején szinte sárgárfesti a legelőket a tömegesen virító, védett *tavaszi hérics*. Vele nagyjából egy időben, kora tavasszal virágzik a *fürtös gyöngyike*, a *kora* és a *lappangó sás*, a *kis tyúktaréj*, a *szarvacská pitypang*, a *homoki pimpó* és a löszpusztáral nagyobb figyelmet érdemlő karakterfaja, a *csuklyás ibolya* is. A löszpusztaréti legszebb, legváltozatosabb arcát tavasz végén, nyár elején mutatja. Április végétől a legelőket járva má több orchideafajjal is találkozhatunk. Elsőkén virít az apró termetű, lila virágú *agárkosbor* majd hamarosan követi a *tarka kosbor*, a *bíboros kosbor*, a *vitézkosbor* és a *sömörös kosbor*.

Korán virít
a pókbangó

Nehezen
észrevehető
az őszi füzértekercs

Az illatos
hunyornak
itt van
a légészakíbb
hazai
előfordulása

Az orchideák közismerten könnyen kereszteződnek; e helyütt a *vitézkosbor* és a *bíboros kosbor*, valamint a *sömörös* és a *tarka kosbor* hibridjét sikerült megfigyelni. A legelők felbecsülhetetlen értéke az ugyancsak a kosborfélék családjába tartozó, szubmediterrán és közép-európai elterjedésű, fokozottan védett *pókbangó*. A tavasz végi virágszőnyeg nem védett faja a *mezei* és az *osztrák zsály*a, a *pusztai* és a *magyar kutyatej*, a *magyar szegfű*, a *magyar cickafark*, a *magyar nyúlzapuka*, a *koloncos legyezőfű*, a *zászlós csüdfű*, a *patkóci*m, az *üstökös pacsirtafű*, a *lecsepült veronika*, a *csabaire vérfű*, a *szürke nyúlkapor*, valamint a lucerna- és herefajokon élősködő *sárga szádor*.

Nyár elején nagy területeket díszít feltűnő, lila virágaival a védett *bunkós hagyma*. Nyár közepétől virít egy, leginkább az erősen legeltetett és bolygatott helyeken megjelenő szubendemikus asztafaj, amelyet több évtizedes lapangása után elsők között a Jaba-völgyben sikerült újra felfedezni. *Pécsvidéki aszat* néven gazdagítja a védett fajok listáját.

A kánikulai napok után nyár végére kiszárad az egyébként is rossz vízellátottságú löszgyep, de ezt megelőzően még számos nyári faj virít: *pusztai cickafark*, *lőzsály*a, *ágas homokliliom*,

szilkés és *homoki gurgolya*, *kis ezerjófű*, *magas kígyószisz*, *közönséges szemvidító*, *vöröslő* és *deres buvóárfű*, *orvosi* és *fehér pemetefű*, valamint *fehér tisztesfű*.

Az első őszi esőket követően hozza virágát a legelők legkésőbb nyíló orchideája, a fű között csak nehezen észrevehető *őszi füzértekercs*. Ugyancsak nyár végén, őszi elején jelenik meg és borít be nagy területeket sárga virágaival a löszgyepek egyik jellegzetes faja, a szintén védett *kései pitypang*. Ősszel találkozhatunk többek között a *mezei üröm*, a *vörös fogfű* és a nedvesebb rétekről ide is felhúzódó *őszi kikerics* virító töveivel is.

A Jaba-patak völgyének Ságvár határában húzódó nagy darabját „Ságvári-dombok” néven felvették a Natura-2000 európai uniós programbeli Kiemelt Jelentőségű Természetmegőrzési Területek listájára. Sajnos, ez már nem mentette meg a terület egyik magánkézben levő molyhos-tölgyesét, amelynek java része 2006–2007 telén tarvágás áldozata lett. A természetvédelmi szempontokat mellőzve még azt sem vették figyelembe, hogy az igen meredek domboldalon álló erdőnek erózióvédelmi feladata is volt. Remélhetőleg a jövőben határozottabban érvényt lehet szerezni a védelmi előírásoknak, és hasonló esetek megismétlődésétől nem kell tartanunk.

A szeplős szegfű
mészkerülő
gyepekben,
erdőszéleken él
A SZERZŐ felvételei

KERCSMÁR VILMOS

PhD-hallgató,
Pannon Egyetem
Georgikon Kar
(Keszthely)